

О.В. Дейнега*, К.М. Матусевич*, Л.А. Янковська**

*Рівненський інститут слов'янознавства

Київського славістичного університету;

**Національний університет "Львівська політехніка"

ЯКІСНА ВИЗНАЧЕНІСТЬ ПРОДУКТИВНОЇ ПРАЦІ ТА ФОРМИ ВТІЛЕННЯ СУКУПНОГО СУСПІЛЬНОГО ПРОДУКТУ

© Дейнега О.В., Матусевич К.М., Янковська Л.А., 2007

Розглянуто розвиток основних наукових поглядів на продуктивну працю, яка створює сукупний суспільний продукт. Досліджено вплив існуючих парадигм на формування та розподіл результатів суспільної праці в контексті теорії економічного зростання, зокрема на регіональному рівні.

In the article the development of **basic** scientific looks is considered on productive labour **which creates the combined** public product. Influence of existent paradigms is explored on forming and distributing of results of public labour in the context of theory of the **economy** growing in that number at a regional level.

Постановка проблеми. Сукупний суспільний продукт (ССП) як сукупність корисних (споживних) вартостей має обов'язковий вартісний вираз праці суспільства. В економічній теорії суспільна корисна праця, яка утворює вартість ССП, вважається за продуктивну працю. Втім існує розбіжність поглядів на якісну визначеність корисної праці, тобто існує декілька парадигм. Категорія парадигми була сформульована американським філософом Томасом Куном у книзі "Структура наукових революцій" [1]. У розумінні Куна, парадигма є множиною основних понять і теорій, які утворюють підвалини певної науки. Парадигму в принципі не ставлять під сумнів, принаймні до часу, коли за її допомогою можна створювати докладні теорії, якими займається ця наука. Вона не є, звичайно, даною раз і назавжди, підлягає через певний час глибоким перетворенням, що називаються науковою революцією.

Якщо у галузі існує багато парадигм, вчені працюють у деякому розумінні у різних вимірах. Незважаючи на те, що дивляться з тієї самої точки і у тому самому напрямку, однак спостерігають щось інше. Тому дослідження цієї проблеми є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує велика кількість досліджень і поглядів на якісну визначеність продуктивної праці, що спричиняє розбіжності трактувань кількісної визначеності ССП, методів його вартісної оцінки. Найпоширенішим науковим уявленням про склад і вартісне вираження сукупної праці суспільства є ВВП, який розраховується на основі широко відомої системи національних рахунків. З іншого боку, проблема оцінки продуктивної праці займає вагомe місце в дослідженні економічного зростання.

Дослідження економічного зростання є значущою частиною економіки. Метою теорії зростання є знаходження детермінант господарського зростання країни і пояснення причин у відмінності темпів зростання між країнами. Традиційно економісти пробували досліджувати зростання на макроекономічному рівні. Сьогодні однак все більше зацікавлення викликає аналіз зростання і розвитку на регіональному і локальному рівнях. З'явилося визначення "локальний і регіональний розвиток", трактований як розвиток певної спільноти (локальний) або громади (регіональний), ідентифікований територіально.

Вихідним пунктом нашого аналізу буде розроблена Робертом Солоу [2] неокласична модель господарського зростання. У цій моделі зростання виробництва залежить від зростання двох

чинників виробництва: капіталу і праці і від зовнішніх змін у технології. Технологія визначає те, як багато можна виготовити за наявності певної кількості праці і капіталу. Технічний прогрес збільшує продуктивність робочої сили і капіталу. Це однак доволі абстрактний чинник і тому його важко виміряти. Новаторське трактування технології (на відміну від капіталу), а також внесок Солоу у теорію господарського зростання були відмічені нагородою Нобеля у 1987 році.

Модель Солоу дає змогу виміряти внесок окремих чинників в економічне зростання. Солоу користується макроекономічною функцією виробництва, яка описує зв'язок кількості використовуваних чинників виробництва з величиною виробництва.

Загалом питання різниць у темпах зростання окремих країн є важким для пояснення у традиційній неокласичній моделі зростання. Тому нобелівський лауреат 1995 року Роберт Лукас [3, с.15] впровадив до моделі зростання нові чинники, передусім людський капітал. Лукас відкидає положення про екзогенний характер технічного прогресу стосовно економіки. В його моделі технічний прогрес ототожнюється зі зростанням індивідуальних кваліфікацій працівників. Він стає ендогенною змінною моделі.

Формування цілей статті. Мета роботи – з'ясувати розбіжності у поглядах на продуктивну працю і визначити власну позицію щодо її трактування та окреслення теоретичних проблем у площині економічного зростання та врівноваженого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Впродовж усього розвитку економічної теорії економічні школи по-різному розглядали якісну і кількісну визначеність продуктивної праці. Представники пізнього меркантилізму пов'язували виробничу працю з утворенням прибутку, тобто вважали виробничою працею будь-яку економічну діяльність, спрямовану на утворення прибутку. Фізіократи вважали, що вартість утворюється тільки на землі – у сільському господарстві, а тому за виробничу працю вони вважали господарську діяльність виключно працівників землеробства. Економічну діяльність навіть у промисловості вони називали "безплідною" працею [4, 5].

Представники класичної політичної економії вважали, що джерелом суспільного багатства є праця в будь-якій галузі, що створює матеріальні блага. Ці галузі були названі сферою матеріального виробництва, а праця робітників у цій сфері була визначена, як продуктивна праця [6]. Економічна школа, марксизму повністю сприйняла ці ідеї класичної політичної економії. Але К. Маркс також погодився і з позицією меркантилістів щодо продуктивної праці економічної діяльності, яка спрямована на отримання прибутку. Цю ідею він пов'язав з основним економічним законом капіталізму – законом додаткової вартості і дійшов висновку, що *продуктивною працею в умовах капіталістичної економіки є будь-яка праця, яка створює прибуток, навіть якщо це духовна або невиробнича діяльність* [7].

Суперечлива двоїстість позиції К. Маркса у розумінні продуктивної праці найбільшою мірою виявилася в тому, що у теоретичних дослідженнях природи утворення вартості, а звідси і в узагальненнях макроекономічних дослідженнях про відтворення суспільного капіталу і ССП він абстрагувався не лише від сфери духовної діяльності послуг, а навіть і торгівлі. З марксистських джерел відомо, що торгівля певною мірою спричиняє додаткові витрати обігу, що безперечно повинно створювати вартість.

У ХХ ст. марксистско-догматики не врахували ні двоїстості вищезначених поглядів К. Маркса, ні нових кількісних і якісних змін у макроекономічних процесах світової економіки. На зразок А. Сміта і Д. Рікардо, вони не тільки залишили умовний поділ економіки на матеріальну і нематеріальну сферу, але й визнали стару якісну визначеність виробничої праці. За продуктивну працю вони визнали працю, спрямовану на виробництво речей, тобто працю у сфері матеріального виробництва. Вона нібито і створює сукупний суспільний продукт (ССП). Іншу сферу економіки – послуги, духовне виробництво, управління тощо вони називали невиробничою сферою, а працю у ній визначили як непродуктивну працю (таку, що не створює ССП). Вважалось, що працівники невиробничої сфери не створюють, а споживають ССП [8].

Подібна якісна визначеність продуктивної і непродуктивної праці була природною для західного суспільства XVII–XIX ст., оскільки сфера послуг тоді була в зародковому стані, а ступінь розвинутості сукупного робітника не виходив за межі підприємства як суб'єкта господарювання. Тому в макроекономічних поглядах А. Сміта і Д. Рікардо не було помилки, їхні уявлення і висновки повністю відповідали стану економіки тих часів. Але така думка не відповідає умовам сучасної економіки з розвинутою сферою послуг. Її суперечливість виявляється, наприклад, тоді, коли виникає питання про визначення результатів економічної діяльності підприємств соціальної і виробничої інфраструктури. Наприклад, коли котельня постачає гарячу воду промислового підприємству, такі витрати і праця вважаються продуктивними. Якщо ж ця котельня постачає частину гарячої води на опалення житлових будинків або установ соціального призначення (лікарень, бібліотек тощо), ці витрати і праця вважаються непродуктивними. Аналогічна суперечність існує з класифікацією транспортних витрат на обслуговування виробництва і соціальної сфери тощо [5, 4].

Догмат радянської економічної школи про обов'язковість речового змісту продуктивної праці не вписувався в макроекономічний зміст сучасної економіки і суперечив йому. Можна наводити багато прикладів, коли наслідки праці у невиробничій сфері економіки мають речовий зміст, але праця, яка була витрачена на їхнє створення, вважається непродуктивною працею.

Зміст категорії “сукупного працівника” в умовах сучасного цивілізованого суспільства поширився на всі суспільно корисні сфери людської діяльності. Тому *всяка суспільно корисна праця є продуктивною працею*, оскільки створює суспільне багатство або безпосередньо, або опосередковано і сприяє його збільшенню і покращанню добробуту людей. *Сукупний продукт суспільств створюється в усіх галузях, корисних сферах економічної діяльності, зокрема у домашньому господарстві.*

У сучасній західній економічній теорії не існує фундаментальних робіт з теоретичних досліджень і обґрунтувань виробничої і невиробничої праці. З позицій здорового глузду, західні вчені не полемізували з цього питання, а прийняли погляд про те, що будь-яка праця є продуктивною і створює сукупний продукт суспільства [9].

З вищезначеної суперечливості поглядів на зміст продуктивної праці, що створює сукупний продукт суспільства, виникли і склалися дві форми його втілення: у Радянському Союзі, а згодом і в деяких країнах, що утворилися після його розпаду, – валовий суспільний продукт (ВСП). ВСП – це річна продукція сфери матеріального виробництва.

Іншою – західною за походженням формою втілення сукупного продукту суспільства у сучасній економіці є валовий внутрішній продукт (ВВП). ВВП – це найзагальніший макроекономічний показник результатів економічної діяльності суспільства. Нині він використовується не тільки в країнах Заходу, але й у широкій міжнародній економічній практиці. Обчислення ВВП та аналіз його елементів здійснюється з п'ятдесятих років на основі міжнародного стандарту оцінки основних економічних показників. Він називається *системою національних рахунків* [10].

Система національних рахунків дає доволі повне уявлення про вартісний склад елементів економічних витрат і здобутків суспільства. Разом з тим, вона не забезпечує поділу новоствореної суспільством вартості за соціальними ознаками, за способом отримання доходу, не спонукає до аналізу співвідношення доходів соціальних груп, наприклад, найманих працівників і володарів капіталу. Тим самим її застосування не може сприяти розвитку соціальних конфліктів, майнових непорозумінь, претензій, суперечок. Ця система показує розподіл доходу рівних за конституційними правами громадян незалежно від роду діяльності, майнового цензу чи соціального статусу. І це дуже добре. Недарма за створення такої корисної системи макро- і мікропоказників (рахунків), яка уникає “гострих кутів” воєвничої частини марксизму, автор першого підручника “Економік” Поль Самуельсон отримав Нобелівську премію.

В умовах євроінтеграції України необхідно визнати, що до основних європейських цінностей і цілей належать: розвиток, рівновага між господарським розвитком та природним середовищем (відтворюваність чинників розвитку – sustainability), свобода і субсидіарність, солідарність [11].

Розвиток – це корисні комплексні кількісні і якісні зміни на відповідній території. Локальна економіка трактується як формування нових цінностей, які служать локальному розвитку через: виробу, послуги, зайнятість, господарську діяльність, нематеріальні цінності (знання, кваліфікації, вміння), а також локалізаційні пропозиції [12].

До головних критеріїв визначення локального розвитку зараховуються:

1. Роль суб'єктів, які беруть участь в його створенні; органи влади, локальне суспільство, підприємці, неприбуткові організації; найбільша відповідальність покладається на територіальне самоврядування, яке повинно відіграти вирішальну роль в його створенні, ініціюючи, координуючи і наглядаючи за розвитком;

2. Багаторівневість локального розвитку. До вирізняльних площин належать: економічна, екологічна, суспільна, просторова, культурна і політична. Найчастіше розвиток розглядається у суспільно-господарському або економічному аспекті (суспільно-господарський разом з екологічною і просторовою площиною).

Поширення парадигми врівноваженого розвитку у світі датується 70-ми роками ХХ ст., коли до концепції господарського розвитку світу були впроваджені, зокрема на підставі рапортів Римського клубу і рапорту Медоуса [13], питання необхідних обмежень і модифікацій, які впливають з потреби загальмування грабіжницької експлуатації природи, і зокрема мінеральних засобів. Наступним верстовим кроком було прийняття у 1987 році Комісією Брунтланда (від прізвища прем'єра Норвегії Г.Х. Брундтланда) визначення врівноваженого розвитку: *“Врівноважений розвиток – це такий розвиток, який задовольняє потреби сучасності, не відбираючи майбутнім поколінням здатності до задоволення їх власних потреб”* [13]. У 1992 році у преамбулі до Відділення 21 був здійснений запис, що: *“людство досягло такого пункту свого розвитку, в якому мусить здійснити вибір, єдино позитивний шлях, по суті полягає у турботі про справи середовища і розвитку, при дотриманні врівноваженого підходу”* [13].

У класичному уявленні врівноважений розвиток трактований як інтеграція трьох сфер: господарської, суспільної і середовищної (екологічної). Виділяється, однак, ширший контекст цього питання. Приймається, що врівноважений розвиток зв'язаний з інтеграцією п'яти сфер, зокрема вищезгаданих, а також просторової та інституціонально-політичної площини [13]. Ця теорія є результатом пошуку розвитку, який, по-перше, мінімізує негативні наслідки науково-технічної революції, а, по-друге, запобігає конфліктам у господарюванні простором, що проявляється переважно у деградації середовища.

Разом з тим, не варто відкидати дуже корисні наукові здобутки вчених, які закладали і розробляли трудову теорію вартості. Настав час, коли з'явилася така можливість. Необхідно відкинути ідеологічні догми і забобони, які викривлювали уявлення про поділ праці на продуктивну і непродуктивну, як плідну і безплідну, про утворення вартості нібито тільки працею робітників і селян, про “класовий” зміст утворення елементів вартості і, особливо, про соціально-економічну природу додаткового продукту.

Новостворена суспільством вартість дійсно складається із заробітної плати усіх, хто працює в економіці, із всіх видів прибутку як форми виявлення додаткового продукту і вартості індивідуальної праці громадян ринкового і неринкового призначення. Ні саме існування додаткового продукту чи додаткової вартості, ні його величина і кількісне співвідношення з необхідним продуктом у сучасному розвинутому суспільстві в реальності ні якісно, ні кількісно не визначає сам факт, а також ступінь експлуатації трудящих володарями капіталу. Ці схеми відповідають суспільству ХVІІ–ХІХ ст.

У реальному житті без додаткового продукту не може існувати ні держава, ні саме суспільство. Нині у *цивілізованому постіндустріальному суспільстві додатковий продукт значною мірою перерозподіляється, через відомі канали і багатьма фінансовими потоками повертається на користь громадян і суспільства загалом*. Співвідношення цих фінансових потоків, їхній соціально-гуманістичний зміст і напрямок залежить передусім від цивілізованості самого суспільства, від його політичного ладу, від ступеня розвитку його демократичних інститутів.

У демократичному гуманізованому суспільстві додатковий продукт використовується раціональніше і прилюдно. Провідним принципом його перерозподілу і споживання є соціальна орієнтованість та забезпечення врівноваженого розвитку територій, сталого розвитку.

Висновки:

1. Використання і аналіз новоствореної суспільством вартості за елементами вартісного походження є дуже корисним і збагачує теоретичне уявлення про вартісний склад виробництва і споживання сукупного продукту. Воно може плідно використовуватися для макроекономічного аналізу, у плануванні і у господарській практиці. Майбутнє господарської діяльності України повинно спиратися не на суперечності, а на плідний синтез обох корисних систем, на використання їхніх сильних сторін.

2. Водночас проблема оцінки новоствореної суспільством вартості є надзвичайно важливою в контексті забезпечення врівноваженого (сталого) розвитку країн та регіонів, що створює перспективи доцільності подальших досліджень.

1. Kuhn T.S. *The Structure of Scientific Revolutions*, The University of Chicago Press, Chicago 1962. 2. Solow R. *A Contribution to the Theory of Economic Growth* *Quarterly Journal of Economics*. 1956 nr 70 (February). – S. 65–94. 3. R. Lucas, *On the Mechanics of Economic Development* // *Journal of Monetary Economics*. – 1988. – № 22. – S.15. 4. Козак В.Е. *Производительный и непроеводительный труд (Очерк истории)*. – К., 1971. 5. Солодков М.В., Самар Р.П. *Методология исследования производительного и непроеводительного труда*. – М., 1969. 6. А. Смит. *Исследование о природе и причинах богатства народов* – М.: Соцгиз, 1962. 7. *Производительный труд – труд производительный капитал* / К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч. – 2 изд. Т. 26, Ч.1. 8. *О производительном труде. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия*. – М.: Советская энциклопедия. – Т.3. – 1979. – 624 с. 9. Самуельсон П. *Экономика*. – Т.1. – М.: НПО “Алгон” ВНИИСИ, – 1992. 10. Макконел К.Р., Брю С.Л. *Экономика: Принципы, проблемы и политика*. – В 2 т. Т.1 / Пер. с англ. – М.: Республика, 1992. 11. Kołodziejcki J., *Strategia równoważenia rozwoju miast polskich w perspektywie integracji przestrzeni europejskiej*. [w:] *Rozwój. Region. Społeczeństwo*, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Uniwersytet Warszawski, Instytut Socjologii Uniwersytet Śląski. – Warszawa – Katowice, 1999. – S. 45–48. 12. Sztando A., *Oddziaływanie samorządu lokalnego na rozwój lokalny w świetle ewolucji modeli ustrojowych gmin*. – *Samorząd Terytorialny*, 1998. – № 11. – S. 145. 13. Toczyski W., *Monitoring rozwoju zrównoważonego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2004, s.15-16. 14. Świątkowski Z. *Rozwój przez interakcje – nowy paradygmat rozwoju regionalnego i lokalnego* [w:] *Rozwój lokalny i regionalny po wejściu Polski do Unii Europejskiej* / Pod red. A. Barcik i R. Barcika. – T. 1, Bielsko-Biała: Wydawnictwo Naukowe ATH, 2006. – S. 204–214. 15. Elżbieta Strzelecka *Paradygmaty w zarządzaniu rozwojem regionów* [w:]. *Rozwój lokalny i regionalny po wejściu Polski do Unii Europejskiej* / Pod red. A. Barcik i R. Barcika. – T. 1. Bielsko-Biała: Wydawnictwo Naukowe ATH, 2006. – S. 163–175.